

ТИПОВІ ПОЗИТИВНІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ДІТЬМИ

TYPICAL POSITIVE INVESTIGATIVE SITUATIONS THAT ARISE IN THE PROCESS OF INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY CHILDREN

Волошанівська Т.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеський державний університет внутрішніх справ

В статті розглядаються типові позитивні слідчі ситуації, які виникають в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми. Вказується, що слідчі ситуації є достатньо широкою криміналістичною категорією, яка надає можливість вирішувати низку тактичних та методологічних завдань. Визначення типових слідчих ситуацій відбувається на першому етапі досудового розслідування, що зумовлено потребою у встановленні наступних дій та алгоритму всього розслідування. Звертається увага на те, що типові слідчі ситуації є достатньо динамічним феноменом, який залежить як від виду кримінального правопорушення, яке було вчинено, так і від факультативних ознак його об'єктивної сторони та особи кримінального правопорушника. На сьогоднішній день вченими було сформовано більш-менш єдину структуру універсальних типових слідчих ситуацій, які можуть використовуватись незалежно від наведених вище особливостей. Водночас, подія кожного суспільно небезпечного діяння потребує індивідуального підходу, який має використовуватись зокрема і безпосередньо в ході проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Підсумовується, що до сучасних ознак типових слідчих ситуацій може бути віднесено: 1) типова слідча ситуація утворює криміналістичне підґрунтя для реалізації кримінальних процесуальних заходів забезпечення досудового розслідування та результативності кримінального провадження; 2) типова слідча ситуація є динамічним феноменом, який залежить від виду кримінального правопорушення, факультативних ознак його об'єктивної сторони, особи кримінального правопорушника та етапу досудового розслідування; 3) типова слідча ситуація знаходиться в одній площині із обставинами, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, оскільки вона спрямована на їх відтворення та об'єктивізацію; 4) через об'єктивізацію обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні забезпечується процес пізнання та доказування.

Ключові слова: неповнолітні, діти, кримінальне правопорушення, досудове розслідування, кримінальне провадження, слідча ситуація, слідчі дії, слідчі версії.

The article examines typical positive investigative situations that arise in the process of investigating criminal offenses committed by children. It is indicated that investigative situations are a sufficiently broad forensic category that provides an opportunity to solve a number of tactical and methodological tasks. The determination of typical investigative situations takes place at the first stage of the pre-trial investigation, which is due to the need to determine the next actions and the algorithm of the entire investigation. Attention is drawn to the fact that typical investigative situations are a fairly dynamic phenomenon that depends both on the type of criminal offense that was committed, and on the optional features of its objective side and the identity of the criminal offender. To date, scientists have formed a more or less unified structure of universal typical investigative situations that can be used regardless of the above features. At the same time, the occurrence of each socially dangerous act requires an individual approach, which should be used in particular and directly during investigative (search) and covert investigative (search) actions. It is concluded that the following can be attributed to the modern signs of typical investigative situations: 1) a typical investigative situation forms a forensic basis for the implementation of criminal procedural measures to ensure pre-trial investigation and the effectiveness of criminal proceedings; 2) a typical investigative situation is a dynamic phenomenon that depends on the type of criminal offense, optional features of its objective side, the person of the criminal offender and the stage of the pre-trial investigation; 3) a typical investigative situation is on the same plane as the circumstances to be established in criminal proceedings, as it is aimed at their reproduction and objectification; 4) through the objectification of circumstances to be established in criminal proceedings, the process of knowledge and proof is ensured.

Key words: minors, children, criminal offense, pre-trial investigation, criminal proceedings, investigative situation, investigative actions, investigative versions.

Постановка проблеми. В сучасних умовах способи вчинення кримінальних правопорушень поступово змінюються, набуваючи більш актуальних для етапу розвитку держави та суспільства форм. Діджиталізація майже всіх процесів спрощує доступ до будь-яких даних, що, за наявності у кримінальних правопорушників відповідних навичок та вмінь, надає можливість не тільки отримати бажані суспільно небезпечні наслідки, а і приховати їх від органів досудового розслідування. Це також частково пояснює зростання кількості кримінальних правопорушень, які вчиняються дітьми або у співучасті із ними. Із урахуванням вказаного, логічним висновком є потреба в удосконаленні комплексів слідчих (розшукових) дій, які проводяться в межах досудового розслідування суспільно небезпечних діянь привілейованих суб'єктів. Для забезпечення цієї потреби необхідною є чітка диференціація типових слідчих ситуацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості та порядок визначення типових слідчих ситуацій взагалі та тих, що виникають в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми є предметом наукових праць таких учених як В. М. Шевчук, В. В. Тищенко, В. А. Журавель, Т. В. Романенко, С. С. Чер-

нявський та ін. Проте, окремі проблеми залишилися невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є типових слідчих ситуацій, які виникають в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми.

Викладення основного матеріалу. Слідчі ситуації є достатньо широкою криміналістичною категорією, яка надає можливість вирішувати низку тактичних та методологічних завдань. Визначення типових слідчих ситуацій відбувається на першому етапі досудового розслідування, що зумовлено потребою у визначенні наступних дій та алгоритму всього розслідування.

Аналогічну думку має і Т. В. Романенко вказуючи, що слідчу ситуацію доцільно вважати категорією, яка належить одночасно й до криміналістичної тактики, й до методики. Проте першочергове значення надається криміналістичній методиці, оскільки будь-яка слідча ситуація виникає на початку досудового розслідування, а слідчі дії є лише засобом розслідування. Слідчі ситуації є обов'язковим компонентом процесу розслідування різних кримінальних правопорушень, а типова слідча ситуація – їх окремий вид. Типові слідчі ситуації мають

фундаментальне інформаційне й організаційно-методичне навантаження у визначенні методики розслідування кримінальних правопорушень, а самі типові слідчі ситуації початкового й подальших етапів розслідування є взаємопов'язаними [1]. Необхідно зауважити також на тому, що типові слідчі ситуації є достатньо динамічним феноменом, який залежить як від виду кримінального правопорушення, яке було вчинено, так і від факультативних ознак його об'єктивної сторони та особи кримінального правопорушника. На сьогоднішній день вченими було сформовано більш-менш єдину структуру універсальних типових слідчих ситуацій, які можуть використовуватись незалежно від наведених вище особливостей. Водночас, подія кожного суспільно небезпечного діяння потребує індивідуального підходу, який має використовуватись зокрема і безпосередньо в ході проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

В. М. Шевчук вказує, що вирішення типових слідчих ситуацій наступного (після першочергового – прим. авт.) етапу розслідування можливе, якщо за основу типізації береться ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру. З урахуванням зазначеного на цьому етапі можна вирішити такі типові слідчі ситуації: а) підозрюваний погоджується у повному обсязі з положеннями повідомлення про підозру у вчиненні злочину; б) підозрюваний погоджується у частині до викладених у повідомленні положень; в) підозрюваний не погоджується з положеннями повідомлення про підозру і не визнає свою причетність до вчиненого кримінального правопорушення. Варто зазначити, що залежно від ситуацій розслідування деякі з тактичних операцій можуть мати наскрізний характер і вирішуватись як на початковому, так і на наступному етапі розслідування. Це залежить від вирішення (або не вирішення) тактичних завдань на певному етапі розслідування, тобто неможливо чітко прив'язувати ту чи іншу тактичну операцію до етапу розслідування злочину, оскільки здійснення такої операції передусім зумовлено відповідною слідчою ситуацією й певним проміжком часу процесу розслідування, в ході якого вирішується проміжне тактичне завдання. Так, у випадках, коли злочинця не встановлено, або встановлено, але ще не затримано, слідчі ситуації початкового переходять і на наступний етап розслідування. Це стосується і тактичних операцій, які можуть бути спрямовані на виявлення злочинця, розшук викраденого, забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, профілактику злочину та ін. [2]. Проте, вченим запропоновано більш вузький підхід, оскільки за основу береться конкретний етап розслідування та конкретний перелік універсальних процесуальних ситуацій. Необхідно зауважити, що для забезпечення повноти розслідування слідчий повинен встановлювати внутрішні міжкореляційні зв'язки між результатами проведених слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Для оптимізації процесу розслідування особливого значення набуває ситуаційний підхід, який надає можливість використовувати в слідчій діяльності інформацію узагальненого характеру, найадекватнішу для вибору й адаптації типових тактичних рішень, що забезпечують оптимальне провадження по кримінальній справі (провадженні). При цьому слідча ситуація постійно здійснює певний управлінський вплив на тактичні засоби у кримінальному провадженні. Пізнання і врахування цієї обставини дають змогу підвищити ефективність розроблених тактичних засобів. Тому у процедурі підготовки і прийняття рішення про застосування тих чи інших тактичних засобів оцінка ситуації, що склалася, посідає одне із центральних місць. Правильне оцінювання слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру. Дійсно, саме

за рахунок визначення слідчих ситуацій, здійснення їх типізації, формулювання щодо них тактичних завдань і оптимальних засобів їх вирішення можливо істотно підняти рівень наукових розробок у теорії криміналістики. При цьому слідчі ситуації розглядаються як вирішальні детермінуючі чинники вибору та формування тактичних засобів, які безпосередньо впливають на їх практику застосування [3]. Отже, типова слідча ситуація може бути визначена як сукупність об'єктивних та суб'єктивних обставин посткримінального етапу кримінального правопорушення, яка визначає послідовність проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, які утворюють сукупність слідчих заходів, спрямованих на вирішення конкретних завдань, передбачених кожним етапом досудового розслідування. Типові слідчі ситуації утворюють підґрунтя для побудови слідчих версій, процесу доказування та пізнання.

В. А. Журавель розглядаваній криміналістичній категорії притаманні певні ознаки: 1) типова слідча ситуація – це наукова абстракція, своєрідна інформаційно-пізнавальна модель, що сформована на підставі апріорних знань, яка є результатом узагальнення й аналізу значного емпіричного матеріалу і в якій відображені найбільш загальні риси, що характеризують хід і стан розслідування на певному етапі (початковому, наступному); 2) для реалізації типізації з усіх компонентів, що входять до структури слідчої ситуації, доцільно залишити насамперед компоненти інформаційного характеру; 3) інформаційною базою типових слідчих ситуацій є частота виникнення конкретних ситуацій, що зумовлює необхідність аналізування й оцінювання значного емпіричного матеріалу; 4) інформаційну структуру типових слідчих ситуацій становлять предмет доказування, окреслений ознаками складу злочину, який розслідується, і ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), а також відомості, що входять до його криміналістичної характеристики; 5) одним із суттєвих критеріїв віднесення конкретної ситуації до типової слідчої вважають ступінь її впливу на процес формування стратегічних і тактичних завдань розслідування й визначення оптимальної послідовності проведення слідчих дій або тактичних операцій, що спрямовані на розв'язання цих завдань; 6) кожна типова слідча ситуація має свій сталий набір ознак (про хід і стан розслідування), система яких дозволяє індивідуалізувати її відносно певного етапу розслідування; 7) упорядкування слідчих ситуацій доцільно здійснювати на підставі ситуаційного моделювання [4]. На наш погляд, в сучасних умовах розбудови кримінальної процесуальної та криміналістичної науки наведені вченими ознаки мають бути дещо доопрацьовані. Зокрема, до сучасних ознак типових слідчих ситуацій може бути віднесено: 1) типова слідча ситуація утворює криміналістичне підґрунтя для реалізації кримінальних процесуальних заходів забезпечення досудового розслідування та результативності кримінального провадження; 2) типова слідча ситуація є динамічним феноменом, яка залежить від виду кримінального правопорушення, факультативних ознак його об'єктивної сторони, особи кримінального правопорушника та етапу досудового розслідування; 3) типова слідча ситуація знаходиться в одній площині із обставинами, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, оскільки вона спрямована на їх відтворення та об'єктивізацію; 4) через об'єктивізацію обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні забезпечується процес пізнання та доказування.

Криміналістична наука, що аналізує слідчі ситуації, що виникають на конкретні моменти розслідування, визначає оптимальні шляхи, організаційні і науково-технічні кошти і методи їхньої зміни в сприятливому для слідчого напрямку. Правильна і своєчасна оцінка слідчих ситуацій сприяє, виробленню конкретних специфічних рекоменда-

цій розслідування, максимально наближених до дійсності. Саме в цій якості слідчі ситуації відіграють найважливішу роль у побудові приватних методик і в загальному виді складають елемент загальних положень методики розкриття злочинів, пов'язаних з правопорушеннями за участю осіб, які мають підвищений злочинний вплив. Не задаючи у меті докладного аналізу існуючих точок зору вчених-криміналістів на суть основ для побудови класифікації ситуацій, пов'язаних з правопорушеннями за участю осіб, які мають підвищений злочинний вплив, відзначимо тільки, що поза залежністю від тієї чи іншої структури вони можуть бути підрозділені на індивідуальні і типові. Як відзначається в криміналістичній літературі індивідуальні ситуації у своїй більшості носять приватний характер, тому що дають представлення про положення справ у визначений відрізок часу; типовим же ситуаціям притаманний загальний характер, вони продукт узагальнення слідчої і оперативної практики. Одні з них характерні для визначеного виду злочинів, інші – для конкретного етапу розслідування, найчастіше для першопочаткового. Типова ситуація має наукове і практичне значення для розробки, зокрема, тактики окремих слідчих і оперативно-розшукових дій у залежності від сформованої обстановки на конкретний період розслідування. Немаловажного значення набувають типові ситуації і для розробки спеціальних методик розслідування і наукових рекомендацій з найбільш реального висування загальних і приватних версій, їхньої перевірки стосовно до конкретних слідчих ситуацій. Типова слідча ситуація важлива для вибору комплексу і черговості слідчих і оперативно-розшукових дій, установлення задач і характеру взаємодії членів слідчо-оперативної групи, що беруть участь у розслідуванні [5]. Традиційно, в криміналістичній науці типові слідчі ситуації диференціюють на типові позитивні та типові негативні. Такий підхід зумовлений потребою у відпрацьованні потенційно можливого алгоритму розвитку процесу розслідування кримінальних правопорушень. Аналогічною є ситуація і для досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми.

Типові позитивні слідчі ситуації, які можуть виникнути в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми.

Слідча ситуація № 1. Дитина, яка вчинила кримінальне правопорушення була затримана на місці суспільно небезпечної події або одразу після чи протягом незначного часового проміжку. Така ситуація є найбільш сприятливою, оскільки зберігається повна обстановка кримінального правопорушення, а також є висока ймовірність знайти свідків, вилучити знаряддя тощо. Таким чином, повноцінно забезпечується доказова база та безпосередньо сам процес доказування. В криміналістиці є безпеліяційна думка щодо ретроспективного характеру розслідування, що пояснюється вченими з точки зору того, що слідчий сприймає ситуацію вже після того, як вона виникла. Чи більший проміжок часу між подією кримінального правопорушення та початком його розслідування, тим меншою є ймовірність встановити особу/осіб, які причетні до його вчинення у короткі терміни.

Із урахуванням (у більшості випадків) того, що діти не мають кримінального досвіду, їх кримінально протиправна поведінка майже ніколи не передбачає наявності передкримінального етапу, тобто етапу, коли здійснюється підготовка до кримінального правопорушення. Частіше за все виключення є лише випадки, коли протиправне діяння вчиняється у співучасті із дорослими. За відсутності передкримінального етапу ускладнюється і посткримінальний, а отже дуже рідко сліди кримінального правопорушення приховуються достатньо ретельно. Ці всі обставини спрощують своєчасне виявлення та затримання

працівниками правоохоронних органів таких кримінальних правопорушників.

Слідча ситуація № 2. Наявна інформація про вчинення кримінального правопорушення у співучасті із неповнолітньою особою. Своєчасне встановлення такої інформації надає органам досудового розслідування, по-перше, встановити коло всіх суб'єктів, причетних до суспільно небезпечної події, по-друге, – застосувати всі можливі засоби та способи протидії перешкоджанню досудового розслідування особами, які не були своєчасно затримані, але зацікавлені у певному результаті слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Аналіз судової та правоохоронної звітності та практики свідчить про те, що у більшості випадків неповнолітні особи залучаються до вчинення корисливих кримінальних правопорушень (крадіжок, грабежів, розбоїв та шахрайств). Такий підхід можна пояснити з точки зору того, що дитина викликає довіру до себе, що спрощує реалізацію кримінально протиправного умислу на заволодіння чужим майном. У співучасті також часто вчиняються заздалегідь не заплановані насильницькі суспільно небезпечні діяння, такі як, наприклад, умисне вбивство, тяжкі тілесні ушкодження (часто ті, що причинили смерть особи), звалтування тощо. Неподолинокими також є випадки, коли неповнолітніх осіб дорослі співучасники примушують брати вину на себе, обумовлюючи це тим, що із урахуванням віку кримінального правопорушника ступінь тяжкості його покарання буде меншим за той, що буде призначений його співучасникам. Вказане має бути обов'язково враховане під час побудови комплексу слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Слідча ситуація № 3. Затримана дитина вчинила кримінальне правопорушення вперше та активно співпрацює зі слідством. Така ситуація у більшості випадків має місце, коли було вчинено необережне кримінальне правопорушення або дитина вчинила його вимушено (через насильство або погрозу його застосування, наявність проблем матеріального або соціального характеру тощо). У таких випадках основною метою слідчого є отримання максимально вичерпної інформації щодо події кримінального правопорушення та всіх осіб, причетних до його вчинення. За умови наявності факту примушування або втягування у кримінально протиправну діяльність органом досудового розслідування має бути встановлено та доведено такі факти, а також всі суспільно небезпечні діяння, які вчинялись за участі затриманого неповнолітнього.

Якщо неповнолітній вчинив кримінальне правопорушення із корисливого мотиву необхідно визначити причини, які зумовили наявність такого мотиву. Такий підхід може бути пояснений з точки зору високої ймовірності наявності у дитини певних залежностей, а також вчинення ним суспільно небезпечних діянь, пов'язаних, зокрема із незаконним обігом наркотичних та психотропних засобів, їх аналогів або прекурсорів. Умови, чинники та фактори, які передували кримінальному правопорушенню також можуть надати можливість встановити серед кола найближчого оточення дитини осіб, які мають сталу кримінальну поведінку, втекли з місць позбавленні волі, переховуються від слідства та суду тощо.

Наведені слідчі ситуації утворюють типову сукупність позитивного збігу обставин, який сприяє та спрощує розслідування вчиненого суспільно небезпечного діяння. Водночас, необхідно зауважити, що для кожного етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми або спільно із ними слідчий повинен відбудовувати індивідуальну тактику розкриття, яка ґрунтується на слідчих версіях.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що типові слідчі ситуації визначають сутність та зміст алгоритму досудового розслідування кримінальних правопорушень. Слідчі ситуації безпосередньо пов'язані зі слідчими версіями та комплексами

слідчих заходів, які можуть бути застосовані в залежності від виду суспільно небезпечного діяння та способу реалізації кримінально протиправного умислу. Типові слідчі ситуації, які можуть виникнути під час розслідування кри-

мінальних правопорушень, вчинених дітьми мають деякі окремі особливості, пов'язані зі специфікою особи таких суб'єктів, а також їх привілейованого статусу в межах кримінального та кримінального процесуального права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Романенко Т.В. Типові слідчі ситуації та програми дій слідчого на початковому етапі розслідування шахрайств, учинених із використанням електронно-обчислювальної техніки. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/4/48.pdf>
2. Шевчук В.М. Криміналістична ситуалогія та її вплив на формування концепції тактичних операцій. URL: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.03>
3. Шевчук В.М. Чинники – детермінанти побудови тактичних операцій у теорії криміналістики та практиці досудового провадження. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17286/1/Shevchuk_204-210.pdf
4. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Х. : Право, 2008. 464 с.
5. Чурилов Д.В. Слідчі ситуацій та особливості проведення тактичних операцій при розслідуванні правопорушень за участю осіб, які мають підвищений злочинний вплив. URL: [10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.28](https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.28)